

Recenzje

Hassan Ali Jamsheer, *Współczesna historia Iraku*, Wydawnictwo Akademickie DIALOG, Warszawa 2007, ss. 199.

Kiedy po zamachach z 11 września 2001 roku na ulicach europejskich miast skandowano solidarność z Amerykanami, prezydent USA George W. Bush mógł oczekiwać wsparcia społeczności międzynarodowej. Świadectwem aprobaty dla polityki amerykańskiej administracji stał się powszechny udział państw w „wojnie z terroryzmem”, której pierwszym frontem był Afganistan. Osiągniętej dzięki zabiegom dyplomatycznym szerokiej koalicji w konfrontacji z Talibami nie zdołano powtórzyć w Iraku. Brak mandatu ONZ i niepotwierdzone zarzuty, dotyczące posiadania przez Irak broni masowego rażenia oraz wspierania terroryzmu, wzbudziły kontrowersje wśród części sojuszników z misji afgańskiej.

Przystąpienie Polski do koalicji mającej na celu rozbrojenie Iraku było efektem konsensusu elit politycznych. W przedstawionym na początku 2003 roku exposé Włodzimierza Cimoszewicza ministra spraw zagranicznych w rządzie Leszka Millera, atak na Irak była ostatecznością, którą „Polska gotowa była poprzeć”¹. Postanowieniem prezydenta Aleksandra Kwaśniewskiego z 17 marca 2003 roku, Polski Kontyngent Wojskowy został użyty w składzie Wielonarodowych Połączonych Sił Operacyjnych w Republice Iraku.

Udział żołnierzy Wojska Polskiego w akcji zbrojnej rozpoczętej oficjalnie 20 marca 2003 roku i okupacji Iraku, spowodował wzrost zainteresowania problematyką bliskowschodnią. Odpowiedzią rynku wydawniczego były publikacje przybliżające polskiemu czytelnikowi historię Iraku, w tym praca profesora Hasana Alego Jamsheera pt. *Współczesna historia Iraku*. Wydana w 2007 roku nakładem Wydawnictwa Akademickiego DIALOG książka jest podręcznikiem akademickim z serii *Dzieje Orientu*². Jak wyjaśnia Autor, jej celem nie było „przedstawienie historii zdarzeń, lecz – przy prezentacji zdarzeń – głównych tendencji w dziejach najnowszych” Iraku (s. 148). Powyższy cel wydaje się niezro-

¹ Cyt. za: *Informacja rządu na temat polskiej polityki zagranicznej w 2003 roku (przedstawiona przez ministra spraw zagranicznych Włodzimierza Cimoszewicza)*, „Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej” 2004, s. 20.

² Seria *Dzieje Orientu* wydawana jest od 1996 roku i obejmuje prace badaczy problematyki Wschodu.

zumiały w kontekście wymiennego stosowania przez H. Jamsheera wyrazów *dzieje* (s. 148) i *historia* (słowo w tytule). Jak zauważa Benon Miśkiewicz – tego rodzaju praktyka – choć powszechnie przyjęta, stanowi „poważną nieścisłość”³. Termin »dzieje« jest tożsamy z przedmiotem poznania historycznego, natomiast »historia« oznacza naukę historyczną⁴.

Dyskusyjnym zabiegiem jest również traktowanie przez H. Jamsheera określeń *najnowsza* (s. 7, 148) i *współczesna* (słowo w tytule), jako synonimów. Tradycyjna periodyzacja historii nie wyróżnia współczesności, traktując ją jako element historii najnowszej. Niemniej jest to słowo w historii używane, jednakże – jak twierdzi Józef Kukułka – „zastosowanie wobec historii pojęcia »współczesna« w sensie potocznym oznacza, że obejmuje ona wydarzenia i procesy przebiegające w czasie dotyczącym żyjących jeszcze pokoleń. Z punktu widzenia warsztatu historyka pojęcie »historia współczesna« obejmuje dzieje badane w sytuacji, kiedy wiele procesów społecznych nie zostało jeszcze zakończonych, co czyni konieczną ostrożność w ich ocenie”⁵. Z punktu widzenia chronologii historii określenie »współczesna« najczęściej – i wydaje się najbardziej trafnie – odnosi się do okresu po 1945 roku, gdyż ostatnie ponad pół wieku stosunków międzynarodowych „nie jest podobne do żadnego poprzedniego. Jego cezurą wyjściową otwierała początek nowej epoki, ... [które] przesłanki tkwiły w charakterze, przebiegu i rezultatach drugiej wojny światowej”⁶.

Cezury początkowej pracy H. Jamsheera nie stanowi jednak rok 1945, lecz rok 1704 będący datą mianowania przez Wysoką Portę Hasana Paszy gubernatorem Bagdadu. Cezurę końcową książki wyznacza natomiast 6 grudnia 2006 roku – moment ogłoszenia raportu w sprawie Iraku, opracowanego przez grupę pod kierownictwem byłego sekretarza stanu USA Jamesa Bakera i byłego kongresmena Lee Hamiltona. Nakreślone przez H. Jamsheera ramy chronologiczne, w kontekście tytułu, wywołują problemy konstrukcyjne pracy. Z tekstu wynika, że na osiem rozdziałów, tematu dotyczą niespełna cztery ostatnie (tj. 85 stron ze 156 stron tekstu właściwego). Osadzony przez Autora w końcu XVIII wieku początek wywodu pokrywa się z rozważaniami Marka M. Dziekana, zawartymi w *Historii Iraku*⁷. Użyte przez H. Jamsheera w tytule słowo *współczesna*, pozwalało na krótki rys historyczny i wybór przykładowo 1932 roku, tj. daty uzyskania niepodległości przez Irak lub dnia republikańskiego przewrotu (14 lipca 1958 roku) – jako cezury początkowej. Powyższa uwaga zyskuje na znaczeniu, gdy uwzględnia się stosunkowo niewielkie rozmiary omawianej książki (tj. 199 stron wraz z in-

³ Cyt. za: B. Miśkiewicz, *Wstęp do badań historycznych*, Poznań 1976, s. 98.

⁴ Ibidem. Por.: J. Topolski, *Metodologia historii*, Warszawa 1984, s. 42–51.

⁵ Cyt. za: J. Kukułka, *Historia współczesna stosunków międzynarodowych. 1945–1994*, Warszawa 1994, s. 14.

⁶ Cyt. za: ibidem, s. 15.

⁷ M. M. Dziekan, *Historia Iraku*, Warszawa 2002. Praca wcześniejsza od omawianej, wydana przez to samo wydawnictwo i w ramach tej samej serii.

deksem osób i bibliografią). Uzasadniona wydaje się natomiast data końcowa, do której doprowadzono wywód – z jednej strony podyktowana procesem wydawniczym, z drugiej znaczeniem krytycznych wniosków dotyczących sytuacji w Iraku po trzech latach okupacji amerykańsko-brytyjskiej.

Celem książki – wskazanym przez Autora dopiero w *Zakończeniu* – było (o czym już wspomniano) przedstawienie „głównych tendencji w dziejach najnowszych ziem i narodu” Iraku (s. 148). Powyższemu celowi służył opis genezy powstania państwa irackiego oraz punktów zwrotnych w jego historii. Wskazany cel zdeterminował układ pracy, która przedstawiona została w ujęciu chronologicznym. Układ problemowy ograniczony został do części poświęconych m.in. strukturze narodowościowej i wyznaniowej Iraku oraz metodom sprawowania władzy delegowanych przez Stambuł administratorów, a następnie brytyjskiego mandatariusza.

Praca składa się z ośmiu rozdziałów, *Słowa wstępnego*, *Zakończenia*, *Indeksu osób* i *Bibliografii*.

Rozdział pierwszy poświęcony jest sytuacji Międzyrzecza w czasach rządów paszów mameluckich i osmańskich. W tej części książki poruszona została kwestia wzrostu zainteresowania państw europejskich Irakiem, głównie Wielkiej Brytanii (XIX wiek) i Niemiec (przełom XIX i XX wieku). Na uwagę zasługują rozważania Autora dotyczące odchodzenia w okresie okupacji tureckiej, od systemu feudalnego i kształtowania „burżuazji narodowej” (s. 12) w głównych aglomeracjach miejskich Iraku.

Kolejne dwa rozdziały pracy obejmują charakterystykę początków funkcjonowania brytyjskich władz mandatowych i kształtowania się irackiego ruchu niepodległościowego. Kulminacyjnym punktem wywodu są wydarzenia irackiej intifady (30 czerwca 1920–3 lutego 1921), spacyfikowanej przez Brytyjczyków. Wybuch powstania, będący reakcją na decyzję Ligi Narodów o przekazaniu Wielkiej Brytanii mandatu nad Irakiem, dowodził wzrostu świadomości narodowej ludności miejscowej. Eskalacja niepokojów społecznych przyczyniła się do ostatecznego odrzucenia przez mandatariusza modelu indyjskiego w administrowaniu terenami między Eufratem i Tygrysem.

W rozdziale czwartym Autor skoncentrował się na narodzinach monarchii konstytucyjnej i osadzeniu na tronie irackim Fajsala I z rodu Haszymidów. Egzemplifikacją fasadowych rządów emira i słabości Zgromadzenia Ustawodawczego było ratyfikowanie w 1924 roku układu brytyjsko-irackiego, stanowiącego gwarancję nienaruszalności interesów Korony. Ukazane w tekście wysiłki części irackich posłów, zmierzające do odrzucenia brytyjskich oczekiwań, okazały się niewystarczające w obliczu faktycznej władzy wysokich komisarzy.

Rozdział piąty – w odróżnieniu od poprzednich – nie podzielony na podrozdziały, stanowi uporządkowany pod względem chronologii opis wydarzeń od 1932 do 1958 roku. Faktycznie jednak tok wywodu sięga końca lat dwudziestych XX wieku i okoliczności zawarcia w 1930 roku umowy, między innymi, zapewniającej wojskom brytyjskim swobodę poruszania się na terenie Iraku (w sytuacji

konfliktu zbrojnego). Ratyfikowany przy aprobachie króla Fajsala I i premiera Nuriego as-Sa'ida układ obowiązywać miał na przestrzeni 25 lat od dnia przyjęcia Iraku do Ligi Narodów, co nastąpiło 3 października 1932 roku. Przyznanie monarchii atrybutów suwerenności pozostało bez wpływu na dominującą pozycję Brytyjczyków w irackim przemyśle naftowym. Pewne zagrożenie dla interesów Korony stanowiły w czasie drugiej wojny światowej sympatie proniemieckie irackiego społeczeństwa, które wraz z przewrotem Raszida al-Gajlaniego sprowokowały okupację brytyjską. Cezurę końcową rozdziału stanowi rok 1958, oznaczający kres monarchii i narodziny republiki.

Okoliczności wojskowego zamachu stanu i dojścia do władzy Abd al-Karima Kasima omówione zostały w rozdziale szóstym. Polityka tzw. pozytywnego neutralizmu, prowadzona przez premiera Kasima, zdystansowała Irak od Wielkiej Brytanii i doprowadziła do stopniowej izolacji kraju. Przejawem reorientacji w polityce zagranicznej, ważnej w kontekście zimnowojennej rywalizacji mocarstw, było wystąpienie Iraku z Organizacji Paktu Bagdadzkiego (1959 rok). Nieprzyznanie autonomii Kurdystanowi przyczyniło się do wybuchu powstania przeciwko władzom w Bagdadzie. Konflikt między zwolennikami premiera Kasima (komunistami) i Abd al-Salama Arifa (baasistami i naserowcami), pogłębiał kryzys wewnętrzny w Iraku. Ostatecznie w 1963 roku, w wyniku baasistowskiego przewrotu, prezydentem został A. al-S. Arif. Wkrótce po przejęciu władzy doszło do podziałów wśród irakijskich baasistów, na sympatyków nurtu radykalnego i umiarkowanego. Stan anarchii, wywołany konfliktem w szeregach rządzących, zakończył się wraz z odsunięciem radykałów i umocnieniem pozycji A. al-S. Arifa na urzędzie prezydenta i stanowisku naczelnego dowódcy sił zbrojnych.

Okresowi drugich rządów Baas, poświęcone zostały dwa ostatnie rozdziały książki. Ukazane przez H. Jamsheera walki koteryjne w szeregach irackiej armii, przyczyniły się do paraliżu struktur państwowych w 1968 roku i bezkrwawego puczu wojskowego, nazywanego *Rewolucją 17 Lipca*. Ponowne rządy baasistów, zakończone w 2003 roku w wyniku operacji *Iracka Wolność*, umożliwiły karierę polityczną przyszlemu dyktatorowi – Saddamowi Husajnowi. Wprowadzone w latach siedemdziesiątych autorytarne rządy S. Husajna, jako przewodniczącego Rady Dowództwa Rewolucji i od 1979 roku prezydenta Iraku, trwały ponad dwadzieścia lat. Był to czas wyczerpujących konfliktów zbrojnych: iracko-irańskiego (w latach 1980–1988) i nad Zatoką Perską (w latach 1990–1991 i w 2003 roku). Politykę wewnętrzną S. Husajna cechowały nepotyzm i represje wobec przeciwników politycznych, Kurdów i szyitów. W polityce zagranicznej Irak konsekwentnie sprzeciwiał się układom pokojowym z Izraelem i po rozmowach Camp David, dążył do zastąpienia Egiptu w roli lidera „świata arabskiego”. Ambicje S. Husajna, ujawnione podczas aneksji Kuwejtu, zakończyły się katastrofą ekologiczną i wprowadzeniem przez ONZ embarga na handel z Irakiem. Wyniszczające Irak konflikty zbrojne, stanowiły wypadkową szeregu czynników, w tym decyzji o rozbudowie potencjału militarnego i aspiracji regionalnych irackiego przywódcy.

W *Słowie wstępnym*, pozbawionym uzasadnienia wyboru tematu i celu pracy (pomijając wolę Autora „podzielenia się swoimi zainteresowaniami naukowymi z zakresu historii”, s. 7), H. Jamsheer nie omówił także – w sposób wyczerpujący – literatury przedmiotu oraz jej wartości dla opracowanego zagadnienia. Obszerne wywód pozostawia niedosyt wynikający z oględnego potraktowania sympatii proniemieckich w Iraku w czasach drugiej wojny światowej i rządów R. al-Gajlaniego, choć H. Jamsheer korzystał z ważnej dla tego tematu publikacji Łukasza Hirszowicza, pt. *III Rzesza i Arabski Wschód*⁸.

W dalszej części książki zabrakło biografii kluczowej dla współczesnej historii Iraku postaci, jaką był Saddam Husajn i przytoczenia wydanej w Polsce w 2000 roku pracy pt. *Saddam Husajn. Absolutny władca Iraku*⁹. Przykładem marginalnego potraktowania życiorysu przyszłego dyktatora jest pierwsza wzmianka w książce o S. Husajnie, zasygnalizowana w związku z zamachem na premiera Kasima w 1959 roku. Nie zaszkodziłoby dodać jak nieudolnie przeprowadzona była ta akcja oraz jaką rolę pełnił w niej późniejszy prezydent¹⁰.

Szczególnie niezrozumiałe jest jednak poświęcenie krwawej, wyniszczającej i trwającej osiem lat konfrontacji z Iranem zaledwie trzech-czwartych strony (s. 117). Wzmianka o irackich żądaniach dotyczących zwrotu zajętych przez Iran w 1971 roku wysp w cieśninie Ormuz (informacja dotycząca Dużego i Małego Tunbu oraz Abu Musy), pojawia się tylko w kontekście powodów zerwania stosunków z Wielką Brytanią i Iranem na s. 114. Żałować należy, że Autor nie wyeksponował woli renegocjacji przez Irak tzw. układu algijskiego z 6 marca 1975 roku, dotyczącego przebiegu granicy na rzece Szatt al-Arab, stanowiącej oficjalny pretekst rozpoczęcia działań wojennych przeciwko Iranowi oraz zabiegów na rzecz przyznania autonomii irańskiemu Chuzestanowi¹¹. Autor wydaje się również pomniejszać wpływ czynnika osobowościowego na konfrontację iracko-irańską, będącą – jak zauważył Andrzej Bartnicki – przejawem rywalizacji dwóch *silnych i charyzmatycznych* przywódców, w osobach S. Husajna i ajatollaha Chomejniego¹². Niebagatelne znaczenie, na tym etapie rozważań, miałoby wspomnienie animozji wywołanych zaangażowaniem S. Husajna w wydalenie ajatollaha z Iraku w 1978 roku¹³. Wreszcie zastanawiający jest brak jednoznacznej wskazówki dotyczącej przyczyn konfliktu zbrojnego, jakim była obawa rządzącej sunnickiej mniejszości przed rozszerzeniem się rewolucji islamskiej na terytorium zamieszkanego w większości przez szyitów Iraku. Pomocna w tym

⁸ Ł. Hirszowicz, *III Rzesza i Arabski Wschód*, Warszawa 1963.

⁹ R. Steffoff, *Saddam Husajn. Absolutny władca Iraku*, Warszawa 2000.

¹⁰ Por. ibidem, s. 45–46.

¹¹ Tekst układu: *Selections from Iraqi-Iranian Dispute*, Baghdad 1984, s. 181–197.

¹² Cyt. za: *Zarys dziejów Afryki i Azji 1869–1996. Historia konfliktów*, red. A. Bartnicki, Warszawa 1996, s. 439.

¹³ Por.: M. M. Dziekan, *Szyici w Iraku*, www.arabia.pl (11.11.2008).

względnie byłaby praca nieuwzględniona przez H. Jamsheera, a wydana w 1981 roku, pt. *Iran-Irak. Islam, wojna i polityka*¹⁴.

Do mniej znaczących uchybień zaliczyć można nieumieszczenie w tekście skrótu CENTO, oznaczającego Organizację Traktatu Centralnego, powstałą 21 sierpnia 1959 roku po wystąpieniu Iraku z Paktu Bagdadzkiego. Niewiele uwagi poświęcił Autor także analizie działalności UNSCOM (s. 128), w materii badań nad irackim arsenałem broni masowego rażenia.

Niezrozumiałe jest stwierdzenie w którym XIX-wieczne Indie zaliczył Autor, obok Persji, Turcji i Egiptu, do państw muzułmańskich (s. 17). Powyższa uwaga byłaby uprawniona w odniesieniu do północnych Indii i uogólnienie nie jest w tym przypadku słuszne.

Dyskusyjne wydają się też niektóre opinie formułowane przez H. Jamsheera, których przykładem jest użycie w odniesieniu do dwustupięćdziesięcioletniej rzeszy pracowników, głównie administracji państwowej, określenia „talentowani technokraci” (s. 138). Mowa o usuniętych ze stanowisk po 2003 roku członkach Baas, których kompetencje bez podania kryteriów trudno obiektywnie ocenić. Oddając sprawiedliwość Autorowi, należy stwierdzić, że wiele z tych osób miało doświadczenie w pracy urzędniczej, a wyłączną podstawą pozbawienia możliwości pełnienia funkcji publicznych, była przynależność do partii.

Kontrowersyjne wydaje się zamieszczone na s. 149 zdanie Autora dotyczące „upadku społeczeństwa obywatelskiego (bądź, co bądź szczątkowego, ale jednak)”, użyte na określenie społeczeństwa irackiego po drugiej wojnie światowej. Tymczasem »społeczeństwo obywatelskie« w rozumieniu Johna Locke’a, Jean-Jacquesa Rousseau czy Davida Hume’a, nie istniało w całej historii ziem między Eufratem i Tygrysem. W przytoczone stwierdzenie zdaje się nie wierzyć sam Autor, przywołując słowa Muhammada Abida Al-Dżabiriego, dla którego »demokracja« i »społeczeństwo obywatelskie« są „nieobecne na Bliskim Wschodzie” (s. 149).

Pewne wątpliwości – w kwestii celowości – budzi umiejscowienie w *Zakończeniu* informacji dotyczących genezy powstania partii Baas i cytatów z jej założyciela Michaela Aflaka, których zabrakło w osnowie.

W załączonym do pracy indeksie osób nie widać konsekwencji, czego egzemplifikacją są następujące przykłady ze s. 160: *Eisenhower D. D.*; *Franks, Tommy*; *Hyatt, porucznik*.

Bibliografia choć obszerna jest raczej wyborem literatury przedmiotu, a nie wykazem prac wykorzystanych w tekście i wymienionych w przypisach dolnych. W samej książce nie uwzględniono szeregu opracowań wydanych w Polsce przed 1989 rokiem, które choć czasami traktowały omawiane problemy wybiórczo i koniunkturalnie, to jednak zasługiwały na uwagę¹⁵. Zabrakło także niektórych arty-

¹⁴ W. Bukowski, *Iran-Irak. Islam, wojna i polityka*, Warszawa 1981.

¹⁵ Mowa m.in. o pracach: T. Fryzeł, *Jedność arabska. Idea i rzeczywistość*, Warszawa 1974; T. Fryzeł, *Liga Państw Arabskich*, Warszawa 1981; M. Mounayer, J. Pio-

kułów opublikowanych w czasopismach naukowych po 1989 roku, jak chociażby *Wojny w Zatoce Perskiej* Wojciecha Szymborskiego¹⁶.

Odnotowania wymaga także różny zapis czasopism naukowych. Przykładowo na s. 196 zawierającej fragment *Bibliografii*, Autor podaje *Sprawy Międzynarodowe* bez cudzysłowu, natomiast „Middle Eastern Studies” z cudzysłowem.

Książkę H. Jamsheera charakteryzuje rzetelna korekta redakcyjna. Powyższej konstatacji nie umniejszają nieliczne literówki dostrzeżone w pracy (m.in.: na zamiast ‘nad’ na s. 27, *Wielkiej* zamiast ‘Wielką’ na s. 113, *odróżnienie* zamiast ‘odróżnieniu’ na s. 31, czy też *Thawegu* zamiast ‘Thalwegu’ na s. 125). Wątpliwości budzi natomiast brak ujednoliconego zapisu imion w przypisach (pełne imię autora np. na s. 107, 109, 131, innym razem – tylko inicjał imienia m.in. na s. 91, 87, 48) oraz cytatów – Autor stosuje zamiennie cudzysłów (np. na s. 74–75) i mniejszą czcionkę (np. na s. 91, 100). Niepokoi również brak przypisów w przypadku wypowiedzi cytowanych, zamieszczonych przez Autora w tekście (m.in. na s. 21–22, 24, 35, 36, 37, 51, 106, 123).

Podsumowując należy stwierdzić, że publikacja stanowi syntetyczne przedstawienie „głównych tendencji w dziejach najnowszych” (s. 148) Iraku. Zasadniczy tok wywodu wzbogacił Autor o opis przełomowych wydarzeń z okresu panowania tureckiego i wzmianki dotyczące akcji zbrojnej przeciwko Irakowi rozpoczętej w 2003 roku. Książka obrazuje złożoność problematyki związanej z narodzinami państwa irackiego i kolejnymi zmianami ekip rządzących, unikając zarazem schematów w prezentacji tematu. Pragnąc udzielić odpowiedzi na pytania dotyczące sytuacji Kurdów w Iraku, Autor przeanalizował zrywy powstańcze i sympatie polityczne mieszkańców dawnego wilajetu Mosul. Wyeksponowanie roli kwestii kurdyjskiej w historii ziem nad Zatoką Perską stanowi istotny walor omawianej pracy. H. Jamsheerowi udało się zachować obiektywizm w doborze i prezentacji faktów historycznych, co budzi szczególnie szacunek z uwagi na irackie korzenie Autora i brak odleglejszej perspektywy czasowej. Efektem wysiłków było stworzenie zarysu historii najnowszej Iraku i wzbogacenie polskiego rynku wydawnictw naukowych o pracę poświęconą tej frapującej tematyce.

Magdalena Lorenc

Poznań

trowski, *Sytuacja na Bliskim Wschodzie po traktacie izraelsko-egipskim*, „Sprawy Międzynarodowe” 1980, z. 7–8; J. Skuratowicz, *Polityka zagraniczna Iraku*, „Sprawy Międzynarodowe” 1976, z. 5; W. Szymborski, „*Broń naftowa*” w *polityce krajów arabskich*, „Sprawy Międzynarodowe” 1982, nr 10.

¹⁶ W. Szymborski, *Wojna w Zatoce Perskiej*, „Sprawy Międzynarodowe” 1991, z. 4.